

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח, תשס"ה
מספר 584מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו

בכתב השליחות שנותן אלוקים למשה נאמר: "וְאָמַרְתָּ אֶל פְּרֹעֹה כֹּה אָמַר ה' בְּנֵי כְּבֹרֵי יִשְׂרָאֵל. וְאָמַר אֲלֵיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיַעֲבֹדְנִי וְתִמְאַן לְשַׁלְּחֹהּ הִנֵּה אֲנִי הֹרֵג אֶת בְּנֵיךָ כְּבָרְךָ" (שמ' ד: כב-כג). מלים מסכמות אלה מציינות את האמצעים והמטרה: שילוח בני ישראל מעבדות בעזרת מכת בכורות. ואכן בתחילת פרשת 'בשלח' הושגה כבר המטרה, אך אלוקים אינו מסתפק בכך, ומסבך בכוונה את המצב כדי לפגוע בפרעה ובחילו, למען ידעו המצרים כי הוא ה' (שמ' יד: א-ד):

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיָּשׁוּבוּ וַיִּחַנּוּ לִפְנֵי פַי הַחִירָת בֵּין מִגְדֹּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צְפֹן נִכְחוּ תַחֲנוּ עַל הַיָּם. וְאָמַר פְּרֹעֹה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִבְכִים הֵם בְּאָרְצָךְ סָגַר עֲלֵיהֶם הַמַּדְבָּר. וַחֲזַקְתִּי אֶת לֵב פְּרֹעֹה וְרַדְף אַחֲרֵיהֶם וְאֶכְבְּדָה בַּפְּרֹעֶה וּבְכָל חֵילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה'.

השאלה שנשאלת היא: הרי המטרה הזאת, לדעת את ה', הייתה אמורה להיות מושגת בעזרת עשר המכות; לאחר שפרעה הצהיר במפגש הראשון עם משה: "מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא יִדְעָתִי אֶת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח" (שמ' ה: ב) – נאמר לו בתגובה (שמ' ז: ג-ה):

וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרֹעֹה וְהִרְפִּיתִי אֶת אֹתִי וְאֶת מוֹפְתֵי בְּאָרְצְךָ מִצְרַיִם. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרֹעֹה וְנִתְתִּי אֶת יָדֵי מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאֹתַי אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁפְטֵים גְּדֹלִים. וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּנִטְתִּי אֶת יָדֵי עַל מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם.

יתירה מזאת, מהלך המכות לשלביו השונים נועד להביא את פרעה ויתר המצרים להכיר במעמדו של ה' מעל לכל כוח אחר בעולם ובשליטתו בכל התחומים: ¹ "לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֵין פֶּה א-לֵהֵינוּ" (ח: ה); "לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבֵּי הָאָרֶץ" (ח: יח); "בְּעֵבֹר תֵּדַע כִּי אֵין קְמִנִי בְּכָל הָאָרֶץ" (ט: יד); "לְמַעַן תֵּדַע כִּי לֹא הָאָרֶץ" (ט: כט). נראה שידיעת ה' על ידי המצרים לא מומשה במלואה. המכות אמנם שכנעו את המצרים שאלוקי ישראל כוחו גדול מכוחם של כל האלים המצריים הראשיים: "הַתְּשִׁיעִיהָ" ². האלים האלה מייצגים כוחות טבע, שכן במצרים "כל עימות עם טבע היה בעיני המצרי הקדום בחינת מגע עם יש אלוהי, עם כוח מן הכוחות שמעל לאדם (וליתר דיוק, שמחוץ לאדם) המוטבעים ביקום והפועלים בו" ³. המכות הוכיחו כי שו ותפנות אלי האטמוספירה ונות אלת השמים לא היה בכוחם למנוע את הברד, השחין והארבה; גב, אלת האדמה, ואוסיריס, האחראי על היאור והצומח, לא יכלו למנוע את הפגיעה במים, בעפר ובצמחיה; רע, אל השמש, אבי שמונת האלים העיקריים, לא יכול היה למנוע את הקדרת גלגל החמה במכת החושך; אף סח'מת, אלת הנקם והמגיפה, אין בכוחה לשלוח מכה כה מדויקת וממוקדת כמכת בכורות.

אך נותר עוד אל אחד שמקור כוחו לא נפגע, וזהו האדם. בעזרת הצבא וכלי הנשק יש לאל ידו להכרית חיים, כמו יתר האלים. לא ייפלא, אפוא, שבתרבויות אנושיות רחוקות זו מזו במקום ובזמן נתנו למלכים כבוד אלים. על תפקידו המרכזי של הצבא בביצור מעמדו של המלך מעידה דוגמה מתרבות סין, אף שהחברה הסינית לא הגיעה להאלהת אדם. בשנים תש"ס-תשס"א התקיימה במוזיאון ישראל תערוכה "מאוצרות סין", ובה הוצגו

¹ ראה הסברו של אברבנאל לחלוקת המכות לקבוצות. במכה הראשונה בכל אחת מהקבוצות ניתן הסבר למטרת הקבוצה. בדם נאמר: "בזאת תדע כי אני ה'" (ז: יז) - להוכיח לפרעה שאלוקי ישראל מחוייב המציאות; בערוב נאמר: "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" (ח: יח) - להוכיח שהוא משגיח על ברואי; במכת ברד נאמר: "בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ" (ט: יד) - להוכיח את יכולתו לשנות טבעים כרצונו.

² או ה"התשעת". ראה ה' ברסטד, דברי ימי מצרים, תרגם ש' אטינגר, תל אביב תשט"ז, ע' 42. אולי לא מקרה הוא שמספר המכות מקביל למספר האלים.

³ ראה ת"א למברדין, "מצרים", אנציקלופדיה מקראית, ה', 1968, טור 263.

ממצאים מ'צבא הרפאים' של הקיסר הראשון של סין, צ'ין שי-הואנגדי, (221-206 לפנה"ס), האיש שאיחד את סין לראשונה משמונה ממלכות נפרדות, בחכמה ובערמה ובעיקר בכוח הנשק.⁴ מאחר והצבא היה נחוץ לו כל כך בחיים, הוא ווידא שלא יחסר גם לאחר המוות, לכן כאשר חזב את קברו במרכזה של עיר תת-קרקעית, הכין לו בסמוך צבא בן שמונת אלפים חיילי חרס בגודל מעל לממוצע - בין מטר ושמונים לשני מטר. הצבא עוצב בדקדנות מפורטת ונכללו בו כל בעלי התפקידים: חיל רגלים ופרשים, חיילים זוטרים וקצינים גבוהים, קשתים ונוהגי עגלות ועוד. לכל דמות היה פרצוף ייחודי וניתנה תשומת לב רבה לכל פרטי הלבוש, הנשק והסוסים.⁵

מובן מאליו, שגם בתרבות המצרית, שבה נתפס פרעה כאל הלאומי ובנו של רע אל השמש, הייתה חשיבות עצומה לצבא בחיי המלך ולאחר מותו, ובמוזיאון המצרי בקהיר יכול הצופה לראות דגמי עץ מוקטנים של חיילים מצרים חמושים ברמחים ובמגינים, וכן קשתים נוביים, מעוצבים בתנופת צעידה אלי קרב.⁶ דגמים אלו נמצאו בקברי מלכים, ובאו לשמר את כוחו של המלך למרות מותו.

עשר המכות לא הזיקו כלל לצבא המצרי האדיר שבצורתו נהפכה מצרים לאימפריה, ועל כן לא נגרעה הערכתו העצמית של אדוני הצבא הזה, והוא סבור היה שביכולתו להתמודד עם אלוקי ישראל. אמנם בני ישראל כונו בזמן יציאתם ממצרים "צבאות ה'" (שם' יב:מא), והם יצאו חמושים (שם' יג:יח), אך ללא יכולת צבאית וללא רוח קרב.⁸ התמודדות חזיתית בין צבאות מצרים לצבאות ישראל הייתה עלולה להוביל בוודאות לתבוסה מהירה של ישראל ולניסה מבוהלת שלו.

המהלך האלוקי שהביא לרדיפה המצרית אחרי ישראל מטרתו הייתה אחת: לרכז את הצבא המצרי כדי להשמידו במחי יד. בסיפור המעשה מודגש שיש כאן התמודדות עם מבחר הצבא המצרי: "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מְאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרָיִם וְשָׁלְשָׁם עַל פְּלוֹ" (יד:ז). שירת הים גם מפארת את אלוקי ישראל כאיש מלחמה. היא נכנסת לפרטי הפרטים של התוכניות המצריות לניצחון מהיר ועתיר-שלל, ומסכמת את תוצאות העימות במילים: "מִי כְמִכָּה פְּאֵלִים ה' מִי כְמִכָּה נְאֻדָּר בְּקֶדֶשׁ נֹרָא תְהִלַּת עֲשֵׂה פְּלֵא" (טו:יא).

אם כן, השמדת הצבא המצרי לא הייתה נחוצה להצלת ישראל, אך היא הייתה נחוצה כדי לרומם את אלוקי ישראל ולהאדיר את שמו, כנאמר בשירה: "ה' יִמְלֹךְ לְעֵלָם וְעַד. כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בְּרִכְבוֹ וּבְפָרְשָׁיו בָּיָם וַיֵּשֶׁב ה' עֲלֵהֶם אֶת מִי הֵיָם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בְּיַבֵּשׁה בְּתוֹךְ הַיָּם" (טו:יח-ט).

בכתר ארם צובה,⁹ ובכל הספרים שדומים לו במידת התאמתם לנוסח המסורה, כוללת הכתיבה השירית של שירת הים, אריח על גבי לבנה, את הפסוק "כי בא סוס פרעה".¹⁰ נראה שהשירה מסתיימת בתיאור טביעת המצרים, ולא בהכרזה על מלכות ה', כי כסא מלכותו עדיין אינו שלם, ויש עוד פרעונים רבים שאינם מכירים בה' ובוטחים בכוחם. ואכן, כל זמן שהגאווה והביטחון בעצמה האנושית קיימים, עדיין האלילות שולטת בעולם, כדברי ישעיהו: "וַתִּמְלֵא אֲרָצוֹ פֶסֶף וְזָהָב וְאֵין קֶצֶה לְאֲצֻרָתוֹ, וַתִּמְלֵא אֲרָצוֹ סוֹסִים וְאֵין קֶצֶה לְמִרְכָּבָתוֹ. וַתִּמְלֵא אֲרָצוֹ אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה יָדָיו יִשְׁתַּחֲוּוּ לְאֲשֶׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֵתָיו" (ב:ז-ח).

הנביא ישעיהו מצביע על מקורות הכוח האנושי: כסף, זהב וסוסים, כלומר: עצמה כלכלית וצבאית. כמו כן הוא מאבחן את המניע האמיתי מאחורי כל עבודת אלילים: ההערכה שרוחש האדם למעשי ידיו. האמונה באלילים מאפשרת לו לחשוב שיש בכוחו לשלוט בעולמו, הן מכוח זה שהוא מעצב את אלוהיו במו ידיו, והן מכוח זה שהוא מייחס להם כוחות מוגבלים והגבלה זאת משאירה גם לו מקום לפעולה. כמו כן ההגבלה מאפשרת לו למצוא בכל אֵל את נקודת התורפה שלו ובכך להתגונן מפניו, בעיקר על ידי מעשי נחש וכישוף.

⁴ בחייו דאג לבל יוכל איש לנצל את צבאו נגדו: ראש הצבא החזיק בידו מחציתו של פסלון נמר מנחושת, ואת המחצית השנייה החזיק הקיסר, ורק כאשר קיבל ראש הצבא את המחצית החסרה, ידע שהוא רשאי להזיז את הכוחות.

⁵ כאשר ראתה אוצרת התערוכה, הגב' רבקה ביטרמן, בפעם הראשונה את הצבא המדהים הזה באתר חשיפתו מן האדמה, היה נראה לה, לדבריה, כאילו היא רואה את חיל פרעה עולה מן הטיט בו טבע.

⁶ הקורא יכול לראות תמונה בספר **שמואל ב** בסדרה **'עולם התנ"ך'**, תל אביב 1993, עמ' 99, וב **ANEP**, עמ' 55. בקברות הפרעונים ושריהם הבכירים נמצאו דגמים מוקטנים מכל צרכי האדם בחייו: מזון, ריהוט, בהמות, עבדים ואנשי שרת אחרים.

⁷ יש פירושים שונים למילה 'חמושים', אך גם אם משמעות הביטוי הוא 'מזוינים בכלי נשק' (ראה **פירוש לספר שמות** בסדרה **'עולם התנ"ך'**), ברור שחימושם רחוק מאד מהחימוש המצרי.

⁸ ראה עדות התורה: "ולא נחם א-להים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר א-להים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה" (שם' יג:יז).

⁹ למרות שרוב פרקי התורה לא נשתמרו בכתר ארם צובה, יש לנו עדויות מוצקות מה היה נוסחו לעניין דרך כתיבת השירה. ראה בהרחבה אצל י' פנקובר, **נוסח התורה בכתר ארם צובה עדות חדשה**, רמת גן תשנ"ג, ובייחוד עמ' 32-50. לעומת זאת ראה לדוגמה את **מתחור ויטרי**, שמציין בהנחיות לכתיבת שירת הים בספר התורה, שאחרי ה' ימלוך לעולם ועד' יש פרשה שתומה.

¹⁰ למרבה הצער, ברוב הנוסחים של סידורי התפילה נגמרת השירה בתפילת שחרית ב"ה' ימלוך לעולם ועד". וכדי להדגיש זאת מובא התרגום הארמי: ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמיא, ואחריו ממשכים: כי בא סוס פרעה וגו'. רק בסידור התפילה התימני המקורי, התכלאל, לא הוכנס התרגום הארמי, וכמו כן, הביצוע המוסיקאלי של שירת הים בתפילה בנוסח התימני ה'בלדי' כולל את הפסוק "כי בא סוס פרעה". בעת קריאת השירה בשבת 'בשלח', גם יהודי תימן המתפללים בנוסח 'שאמי' קוראים את הפסוק "כי בא סוס פרעה" בנעימה של שירת הים.

רק כאשר יתיימש האדם מביטחוננו בעצמתו הכלכלית והצבאית, הטכנולוגית והמדעית, אז יכיר במלכות שמים, כאשר חזה ישעיהו (ב: יב-יז):

כִּי יוֹם לֵה' צְבָאוֹת עַל כָּל גְּזָה וְרָם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשָׁפַל. וְעַל כָּל אֲרִזֵי הַלְּבָנוֹן הַרְמִים וְהַנְּשָׂאִים וְעַל כָּל אֱלוֹנֵי הַבְּשֵׁן. וְעַל כָּל הַהָרִים הַרְמִים וְעַל כָּל הַגְּבָעוֹת הַנְּשָׂאוֹת. וְעַל כָּל מְגֵדֵל גְּבֵה וְעַל כָּל חוֹמָה בְּצוּרָה. וְעַל כָּל אֲנִיּוֹת תְּרָשִׁישׁ וְעַל כָּל שְׂכִיּוֹת הַחֲמֻדָּה. וְשַׁח גְּבָהוֹת הָאָדָם וְשָׁפַל רוּם אַנְשִׁים וְנִשְׁגַּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא.

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך

ומפעל מקראות גדולות הכתר